

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ІНШОМОВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ТОВАРОЗНАВЦІВ У МИТНІЙ СПРАВІ

УДК 339.3:356.13:811

Г. А. Багрій

Специфіка професійної діяльності товарознавців у митній справі висуває на перший план необхідність формування їх професійної іншомовної комунікативної компетентності.

На сьогодні існує чимало методик підвищення ефективності процесу розвитку іншомовних здібностей суб'єктів навчання, проте лише незначна кількість методик ураховує їх психологічні особливості. Реалізація завдань психологічного забезпечення навчального процесу вивчення іноземної мови уповільнюється через недостатність досліджень, спрямованих на виявлення і розвиток професійних іншомовних здібностей усіх членів навчальної групи. Окремі аспекти методики навчання іноземної мови суб'єктів навчання в системі професійної підготовки розглядають О. Ф. Волобуєва [2], Е. В. Мірошніченко [4], Л. А. Онуфрієва [5], К. М. Скиба [6], С. В. Цимбал [7], О. Я. Чепіль [8], Ю. В. Якимчук [9] та ін. Однак питання, пов'язані із практичним вирішенням проблеми розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі залишаються поза увагою.

Тому, метою цієї статті є висвітлення основних етапів упровадження авторської програми розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі з урахуванням певних психолого-педагогічних умов.

Авторська програма розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх фахівців-товарознавців у митній справі передбачає розвиток їхніх професійних іншомовних здібностей, що є основою формування професійної іншомовної комунікативної компетентності. Навчальною метою авторської програми є формування професійної іншомовної комунікативної

компетентності майбутніх товарознавців у митній справі. Розвивальною метою програми є розвиток професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі.

У процесі реалізації авторської програми розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання вищого навчального закладу (ВНЗ) застосовувалися такі методи: психологічного впливу (сугестопедія, переконування); активної взаємодії (дискусія, полеміка, диспут, ігрові методи, професійно спрямовані проблемні ситуації). Засобами навчання є авторська програма для розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання, підручник, роздатковий матеріал, аудіо-, відеозаписи і комп'ютерні програми. Авторська програма містить вправи для розвитку здібностей до монологічного та діалогічного мовлення, тести, творчі завдання, тексти загальноосвітньої і професійної спрямованості, які сприяють розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання, розширюють світогляд та професійну культуру сучасного фахівця – товарознавця у митній справі.

Реалізація авторської програми розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі здійснювалась у процесі навчання всіх видів іншомовної мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письма і перекладу.

Програма розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі побудована відповідно до певних психолого-педагогічних умов, а саме:

1) ретельний відбір навчального матеріалу (автентичних текстів) з урахуванням класифікації сфер спілкування майбутнього фахівця, запропонованої експертами Ради Європи; а також з урахуванням вікових інтересів суб'єктів навчання експериментальних груп, їхніх захоплень, особистого бачення цілей опанування іноземної мови, попереднього досвіду іншомовної комунікативної діяльності;

2) підвищення мотивації суб'єктів навчання;

3) індивідуально-орієнтований підхід у процесі розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання;

4) урахування принципу наочності, тобто використання мовної наочності, аудіо- та відеозасобів, використання сучасних комп'ютерних технологій, мовлення реальних носіїв мови в монологічному і діалогічному варіантах з виокремленням комунікативно-значеннєвої функції окремих фонем, морфем, лексем, різної структури речень іноземної мови;

5) урахування принципу доступності в процесі розробки та реалізації програми розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі;

6) поєднання індивідуального і групового навчання іноземної мови;

7) дотримання поетапності формування розумових дій відповідно до теорії П. Я. Гальперіна та М. М. Нечаєва [3].

Авторська програма містить у собі систему вправ для розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі з урахуванням їхніх психологічних особливостей.

Необхідно зазначити, що за критерієм комунікативності тренувальні вправи розподіляються на некомунікативні (вставити слово у речення, вставити необхідну граматичну структуру, вибрати з тексту слова на основі їхньої семантичної спільності, знайти ключові слова у реченні, абзаці, тексті, визначити значення похідних слів, утворених від відомих коренів, об'єднати прості речення у складні, переказати текст тощо), умовно-комунікативні і комунікативні. У некомунікативних вправах суб'єкти навчання виконували дії з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення. Наведемо приклади завдань до умовно-комунікативних та комунікативних вправ. Студенти отримували завдання: "Попросіть іноземців показати задекларовані товари, які ввозяться в Україну, і дайте дозвіл на їх ввезення" або: "Попросіть іноземців пред'явити паспорт, візу та відкрити свій вантаж для огляду". У цій вправі комунікативна діяльність студентів чітко регламентувалась мовленнєвими завданнями. Отже, вправа є умовно-комунікативною.

При виконанні комунікативних вправ студенти були більш вільні у побудові комунікативної діяльності. Приклад комунікативної вправи: “Ви представник організації міжнародної торгівлі у Великобританії. Вас запросили в Україну взяти участь в обговоренні актуальних проблем митного контролю. Виступіть з п’ятихвилинною доповіддю і дайте відповіді на запитання інших учасників конференції”. Інші студенти отримали завдання послухати доповідь та задати запитання гостю з Великобританії. Комунікативні вправи завжди містили компонент творчості.

Розвиток професійних іншомовних здібностей доцільно розпочинати з виконання некомунікативних вправ для набуття навички оперування термінами і закінчувати виконанням професійно спрямованих умовно-комунікативних та комунікативних вправ у межах практики з мовлення при вирішенні комунікативних і змістових завдань.

Система вправ, що входить до авторської програми розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі, охоплює широкий спектр завдань – від ідентифікації та номінації термінів до активного їх використання при продукуванні власних текстів на основі прочитаного, таких як складання анотацій або резюме, узагальнення певних фактів та їх інтерпретації при написанні рефератів чи в усних висловлюваннях студентів і курсантів під час дискусій та рольових ігор. При цьому мали місце такі прийоми мисленневої діяльності, які передбачали установлення логічних зв’язків між елементами і частинами тексту, їх ієрархії та причинно-наслідкових залежностей, визначення основного тощо. Тому традиційні вправи з читання тексту і відповідей на запитання щодо прочитаного було трансформовано на творчі завдання комунікативного характеру. Крім того, вправи моделювались таким чином, щоб у них було комунікативне завдання, щоб вони могли викликали відповідну потребу суб’єктів навчання у читанні, забезпечити мотивацію, стимулювати мовленнєві дії, впливати на їх операційну структуру, прогнозуючи, наприклад, можливі труднощі.

У систему вправ для розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі входять вправи на основі читання фахових текстів: дотекстові, текстові та післятекстові вправи. Системне виконання таких вправ забезпечувало не лише розуміння термінологічної лексики при читанні фахових текстів з метою отримання необхідної інформації, але й свідоме і професійно грамотне її застосування у спілкуванні майбутніх товарознавців у митній справі.

Розглянемо алгоритм комплексу вправ для розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі:

I етап – етап семантизації та первинного закріплення іншомовної фахової лексики, автоматизація дій студентів з новими лексичними одиницями на рівні слів, словосполучень, речень;

II етап – формування лексичних навичок, автоматизація дій студентів з новими лексичними одиницями на рівні речень і понадфразових єдностей;

III етап – етап удосконалення навичок [1].

Метою вправ I етапу розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання було ознайомлення суб'єктів навчання зі звуковим та графічним образом термінологічних одиниць, з їх семантичними особливостями, сполучуваністю і морфологічними правилами. На цьому етапі виконувались вправи на імітацію, номінацію й ідентифікацію, розуміння значень іншомовних термінів і вміння знаходити їхні українські відповідники. Це дотекстові вправи, оскільки їх метою є подача, семантизація та первинне закріплення термінологічної лексики. Основним завданням вправ на цьому етапі роботи з фаховою лексикою було допомогти майбутнім фахівцям ідентифікувати і зрозуміти основні значення термінів, збагатити запас спеціальної лексики та підготувати студентів до вивчаючого читання тексту. Опанування термінологічної лексики на цьому етапі сприяло розширенню фонових професійних знань студентів, націлювало їх на правильне розуміння тексту, активізувало їхню подальшу мисленнево-мовленнєву діяльність. За спрямованістю цих вправ на прийом і видачу інформації вони є рецептивними

та рецептивно-репродуктивними, а за критерієм комунікативності – це вправи некомунікативні. Вони не лише повідомляли про значення лексичних одиниць і сприяли первинному закріпленню лексики, але й встановлювали зв'язки з іншими аспектами мови (граматикою, фонетикою), що мало велике значення в умовах немовного ВНЗ, оскільки надавало можливість економно використовувати навчальний час.

На наступному етапі розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання (на етапі подальшого закріплення та автоматизації вживання термінологічних одиниць) вирішувались завдання відтворення термінологічної лексики у мовленні і формування автоматизованих операцій з термінами. Вправи II етапу було спрямовано на відпрацювання різних часткових операцій, які складають основу функціонування комплексних операцій лексичних навичок. Це були вправи у виборі лексичних одиниць з ментального простору згідно із задумом висловлювання, у семантично обумовленому комбінуванні лексичних одиниць, у розгортанні та редукції ситуативних висловлювань, у ситуативно адекватних замінах. За спрямованістю дії такі вправи є репродуктивними, рецептивно-продуктивними, а за ступенем комунікативності – умовно-комунікативними, частково керованими, індивідуальними, із слуховими та зоровими формальними і змістовими опорами та передбачають наявність мовленнєвого завдання і мовленнєвої ситуації. На цьому етапі також виконувались текстові вправи на знаходження термінів у тексті, на побудову асоціативних зв'язків, на вміння оперувати термінами на рівні речення та понадфразової єдності. Метою текстових вправ є орієнтація суб'єктів навчання на пошук і сприйняття певної інформації у тексті, а також автоматизація дій з термінологічною лексикою. Виконуючи ці завдання, суб'єкти навчання переходили до вживання лексики на рівні автоматизму.

На етапі вдосконалення лексичних навичок виконувались вправи на включення лексичної одиниці у просте та складне висловлювання та “ініціативні” вправи, що забезпечували плавний перехід від удосконалення лексичних навичок до розвитку мовленнєвих умінь. Останній етап визначається

як етап активізації і контролю засвоєння термінологічної лексики. На цьому етапі відбувалось інтегрування сформованих автоматизмів та усвідомлене використання термінологічної лексики у мовленнєвій діяльності студентів і курсантів на основі прочитаного. Вони виконували післятекстові вправи на вміння осмисленого та творчого оперування термінами як в усному, так і в писемному мовленні на рівні понадфразової єдності та тексту. Метою післятекстових вправ була перевірка рівня розуміння термінів та активізація їх вживання у подальшій післятекстовій діяльності, такій як дискусії і ділові ігри. Основними завданнями цих вправ були спонукання суб'єктів навчання до продукування власних монологічних та діалогічних висловлювань текстового рівня. Такі вправи стимулювали спілкування суб'єктів навчання за проблематикою тексту з використанням термінів, допомагали їм узагальнювати факти і критично аналізувати прочитане. Усі вправи, які виконувались на цьому етапі, були комунікативними, з мінімальним керуванням, призначені для індивідуальної та парної роботи, зі змістовими опорами або без опор. Вони передбачали наявність ситуації і мовленнєвого завдання.

Отже, етапи розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання співвідносились з етапами навчання термінологічної лексики на основі фахових текстів. Це була діяльність до читання тексту (дотекстова), діяльність у період читання (текстова) і діяльність після читання тексту (після текстова). Виконання вправ за такою схемою стимулювало до вдумливого читання тексту, орієнтувало на виконання завдань проблемного характеру, а це, у свою чергу, призводило до свідомого та стійкого засвоєння термінологічної лексики. Виконуючи завдання до власне текстових вправ, суб'єкти навчання могли зосередитись на важливій інформації, налаштуватися на певні як позитивні, так і критичні міркування, сформувані особисту оцінку або своє бачення прочитаного. У підсумку це сприяло як мимовільному, так і довільному запам'ятовуванню активної термінологічної лексики. Завдання до післятекстових вправ формулювалися таким чином, що вони вмотивовували студента до спілкування, до "ініціювання" складного висловлювання за темою

прочитаного тексту, давали йому поштовх до формування та висловлювання власної думки, активізуючи при цьому термінологічну лексику.

Крім моделювання професійно спрямованих мовленнєвих ситуацій, під час програвання яких майбутні фахівці активізували вживання термінологічної лексики в усному мовленні, вони також вправлялись у складанні і написанні ділових документів з метою закріплення термінології за фахом у писемному мовленні. Зокрема, досліджувані готували доповіді іноземною мовою, які вони презентували під час студентської наукової конференції. Це були конференції на теми: “Оформлення вантажно-митних декларацій”, “Підготовка ділової документації”, “Обговорення та вирішення ділових проблем”, “Методи анотування та перекладу професійно орієнтованих іншомовних джерел” тощо. Підготовка доповіді була формою виконання групового проекту, що активізувало мислення майбутніх фахівців.

Крім того, авторська програма передбачає використання різноманітних вправ на розвиток творчого іншомовного мислення: переказ тексту від імені одного з його героїв, закінчення тексту за поданим початком, вирішення проблемної ситуації тощо. Серії професійно спрямованих проблемних завдань сприяли формуванню всіх видів професійних іншомовних здібностей, допомагаючи реалізувати основну функцію вивчення іноземної мови у ВНЗ – формування у суб’єктів навчання професійної іншомовної комунікативної компетенції. Ураховуючи особливості професійного іншомовного мислення, творчі завдання надавали можливість моделювати реальні ситуації професійної діяльності майбутнього фахівця: у проблемній ситуації суб’єкти навчання вирішували завдання мовного та професійного характеру. Авторська програма передбачала використання різноманітних професійно спрямованих проблемних завдань.

Крім того, ми використовували велику кількість навчальних вправ, які містили елементи проблемності і вимагали підвищеної інтелектуальної активності суб’єктів навчання. Так, наприклад, після читання тексту суб’єктами навчання, викладач давав їм запитання, пов’язані зі змістом прочитаного.

Запитання типу *When?*, *Where?*, *Who?* тощо спрямовано на перевірку того, чи справді суб'єкт навчання читав текст, чи знає, про що в ньому йдеться. При цьому відповіді суб'єктів навчання часто були односкладними, або вони вчитували їх прямо з тексту. Звичайно, цей етап роботи є необхідним, оскільки він забезпечує можливість подальшого, детальнішого обговорення змісту. Але з точки зору розвитку продуктивного іншомовного мислення значення таких завдань є мінімальним. Лише з переходом до запитань типу *Why?*, *What do you think about...?*, *What's your opinion of...?* тощо ми активізували іншомовне мислення суб'єктів навчання. На ці запитання готових відповідей у тексті не було та суб'єкти навчання самостійно виражали свою думку, обґрунтовували свою точку зору.

Найчастіше ми використовували таку навчальну вправу, яка отримала назву “*Right and Wrong Statements*”. Варто зауважити, що така вправа не завжди сприяє активній інтелектуальній діяльності учасників навчальної групи, оскільки часто організовується таким чином, що суб'єкти навчання, почувши певне твердження, тісно пов'язане зі змістом, без особливих зусиль підтверджують його правильність або виправляють його чергову неадекватність – при цьому активізується в основному довільна увага, але не мислення. Щоб цей прийом роботи мав найбільш розвиваючий ефект для розвитку іншомовного мислення, ми організовували його таким чином, щоб суб'єкт навчання зміг аналізувати отриману інформацію, розкривати навіть незначні спотворення змісту, шукати необхідну аргументацію, використовувати для відповіді не лише дані з тексту, але й власний досвід.

Також ми використовували такий дієвий прийом роботи з текстом, який називається “*Commentary Telling*” (“*Переказ з коментарем*”), у процесі якого суб'єкти навчання переказували зміст тексту, додаючи власні коментарі: *I think...*, *As for me...*, *In my opinion...*, *As far as I understand...*, *If I were him...* тощо. Ми спонукали суб'єктів навчання виражати свої припущення про причини подій, вчинки та особистісні характеристики героїв. Цей прийом

роботи не лише розвиває вміння і навички монологічного мовлення, а й сприяє розвитку іншомовного мислення.

Виключно важливого значення в контексті проблеми розвитку іншомовних здібностей майбутніх фахівців набуло використання на заняттях з іноземної мови навчальних вправ типу: змінити закінчення тесту чи діалогу, доповнити текст, змінити перебіг подій у тексті, викласти зміст тексту від імені того чи іншого героя. Ця вправа вимагала від майбутніх фахівців глибокого аналізу змісту тексту, на основі якого вони розкривали зміст та обирали найбільш адекватні іншомовні засоби лексично і граматично правильно будувати своє мовлення, висловлюючи свою власну думку.

Використання текстових проблемних завдань свідчить, що вони не лише сприяли розвитку творчого іншомовного мислення суб'єктів навчання на заняттях з іноземної мови, але й підвищували мотивацію її вивчення, навчали суб'єктів навчання уважного та вдумливого ставлення до текстів.

З урахуванням можливостей подальшого застосування мови у мовному середовищі, вправи для розвитку здібностей до аудіювання були невід'ємною частиною занять з іноземної мови. Навички сприйняття іншомовної інформації на слух формувались поступово, починаючи від невеликих діалогів на повсякденну тематику і закінчуючи змістовними текстами професійного спрямування.

У завданнях з аудіювання суб'єктів навчання ми націлювали на загальне розуміння тексту, наприклад його основної ідеї. Успішність сприйняття іншомовного тексту на слух залежало від багатьох чинників – від загального знання мови, граматичного матеріалу тощо. Для розвитку навичок аудіювання ми добирали рівні за складністю та способом подачі тексти: від коротеньких діалогів, до художніх або документальних фільмів у супроводі коментарів, з субтитрами або без них.

Важливою була попередня робота з текстом перекладу. Вправи, які передували прослуховуванню, мали за мету полегшити сприйняття іншомовної інформації, ознайомити з новими лексичними одиницями, привернути увагу до

граматичних явищ тощо. Після першого прослуховування викладач-експерт опитував студентів чи курсантів щодо теми розмови й учасників діалогу, перевіряв розуміння отриманої інформації та висловлював свою думку щодо прослуханого. Завданням до другого прослуховування був знаковий або звичайний запис повного тексту іноземною або українською мовою.

У процесі оцінки усних або письмових робіт суб'єктів навчання викладач приділяв особливу увагу аналізу персональних перекладів студентів. При цьому ми виокремлювали як недоліки, так і влучні засоби перекладу лексичних одиниць або вдале використання граматичних конструкцій. При аналізі помилок ми звертали увагу на помилки змістовні, граматичні та лексичні і пропонували їх виправити. Важливим був розбір перекладу різних за видами текстів, пошук мовних та узуальних помилок для пошуку оптимальних варіантів перекладу тексту. Велику увагу ми приділяли пошуку оптимального варіанту перекладу й аналізу допущених помилок. Використовували також порівняння перекладів одного тексту, зроблених двома або трьома перекладачами, і мотивований вибір найкращого. До додаткових вправ на переклад ми відносили такі вправи, як запис іноземною мовою символів, позначених на різних товарах та предметах, в інструкціях тощо, що, звісно, розвивало не лише навички перекладу, але й мовну здогадку. Важливе місце займала робота над багатозначними мовними одиницями.

При перекладі особлива трудність студентів – майбутніх товарознавців у митній справі полягала у подоланні домінування формальних ознак вихідного тексту, тобто слів і граматичних конструкцій мови-джерела.

Варто наголосити, що впровадження авторської програми розвитку професійних іншомовних здібностей суб'єктів навчання здійснювалось лише в експериментальній групі. У контрольних групах заняття проводились за традиційними методиками.

Отже, використання авторської програми розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі з дотриманням визначених психолого-педагогічних умов позитивно позначилось

на успішності навчання майбутніх фахівців з іноземної мови, про що свідчать результати експериментального дослідження.

Наше подальше дослідження буде спрямовано на детальний аналіз та розкриття сукупності психолого-педагогічних умов і чинників, які впливають на перебіг процесу розвитку професійних іншомовних здібностей майбутніх товарознавців у митній справі.

Список використаної літератури

1. Борщовецька, В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики з урахуванням когнітивних стратегій / В. Д. Борщовецька // Іноземні мови. – 2005. – № 1. – С. 26–29.

2. Волобуєва, О. Ф. Психологічні засади розвитку професійних іншомовних здібностей майбутнього військового професіонала : монографія / О. Ф. Волобуєва. – Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2006. – 395 с.

3. Гальперин, П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследования мышления в современной психологии : сб. науч. трудов. – М. : Наука, 1966. – С. 236–276.

4. Мірошніченко, Е. В. Навчання професійної лексики студентів-економістів під час усно-мовленнєвого спілкування в непрофесійних сферах комунікації (початковий етап, англійська мова) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання (англійська мова)” / Мірошніченко Еліна Валеріївна. – К. : КДЛУ, 1996. – 23 с.

5. Онуфрієва, Л. А. Психологічні умови самостійного оволодіння засобами іншомовного спілкування на початковому етапі навчання (на матеріалі досліджень студентів першого курсу немовних факультетів) : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Онуфрієва Ліана Анатоліївна. – К., 1998. – 202 с.

6. Скиба, К. М. Психолого-педагогічні умови розвитку лінгвістичного мислення майбутніх перекладачів : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Скиба Катерина Миколаївна. – Хмельницький, 2008. – 219 с.

7. Цимбал, С. В. Психологічні особливості формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів засобами іноземної мови : дис. ... кандидата

психол. наук : 19.00.07 / Цимбал Світлана Володимирівна. – Хмельницький, 2006. – 172 с.

8. Чепіль, О. Я. Формування мислительної дії систематизації у процесі вивчення іноземної мови у немовному вузі : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Чепіль Оксана Яківна. – Острог, 1998. – 176 с.

9. Якимчук, Ю. В. Психологічні особливості інтенсифікації розвитку комунікативних здібностей майбутніх фахівців міжнародних відносин : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Якимчук Юлія Василівна. – Хмельницький, 2008. – 221 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, доцент Волобуєва О. Ф.